

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

BYZANTIAKA

ΤΟΜΟΣ 2ος

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1982

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

A. ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ

	Σελ.
ΕΒΑ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟΤΟΥ TOPPING: ROMANOS, ON JUDAS: A Byzantine Ethopoeia	9
ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΡΑΣ: "Εκβολος-Έκβολή (Τοπογραφικά Θεσσαλονίκης I)	29
ΓHEORGHE CRONT: La repression de l' heresie au Bas-Empire pendant le regne de Justinien Ier (527-565)	37
ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΛΑΜΨΙΔΗΣ: Τό άξιόπιστον τής έπιστολής Δαβίδ Α΄ Μεγάλου Κομνηνοῦ καί τό έγκώμιον Τραπεζοῦντος τοῦ Βησσαρίωνος	53
Τ. Κ. ΛΟΥΓΓΗΣ: Οί «Νέοι προσανατολισμοί» τῶν Ίσαύρων	61
ΧΡΥΣΑ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ: Ή χρήση τοῦ ὄρκου στίς Βενετοβυζαντινές συνθήκες (13ος-15ος αί.)	75
ΣΠΥΡΟΣ ΤΡΩΙΑΝΟΣ: Ή διαμόρφωση τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου στή μεταβατική περίοδο μεταξύ Ίσαύρων καί Μακεδόνων	85
PETER CHARANIS: On the question of the evolution of the Byzantine Church into (A National Greek Church)	95
ΜΑΡΘΑ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ-ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ: Ή έκστρατεία τοῦ Ίουστινιανοῦ Β΄ κατά τῶν Βουλγάρων καί Σλάβων (688)	111
ΔΙΟΝΥΣΙΑ ΜΙΣΙΟΥ: Δύο βυζαντινοί καθεστωτικοί ὄροι (Αὐγούστα καί Βασίλισσα)	125
RUDOLF RIEDINGER: Die Epistula Synodica des Sophronios von Jerusalem in Codex Parisinus BN Graecus 1115	143

B. VARIA

Τό Γ΄ Πανελλήνιο Ίστορικό Συνέδριο	157
------------------------------------	-----

ΟΙ «ΝΕΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ» ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ

Τ. Κ. ΛΟΥΓΓΗΣ

Στά τέλη τοῦ ἑβδομοῦ αἰώνα, ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία -παλεύοντας ταυτόχρονα σὲ τρία, ἂν ὄχι σὲ τέσσερα πολεμικὰ μέτωπα καὶ χάνοντας συνεχῶς ἐδάφη- βρίσκεται σὲ καθεστῶς σχεδόν μόνιμου ἐμφύλιου πολέμου¹. Ἐὰν αὐτὲς οἱ συνεχεῖς ἀπώλειες ἐδαφῶν καὶ ἐπαρχιῶν δὲν εἶναι ἀρκετὲς γιὰ νὰ φέρουν τὸ κράτος σὲ χεῖλος τοῦ γκρεμοῦ, τὸ κοινωνικὸ χάος ἀναδείχνει τὸ στρατὸ μόνιμο ρυθμιστὴ τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων². Μόνον ἡ δύναμη ποῦ προστατεύει τὴν κρατικὴ ὑπόσταση ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ ἐχθρὸ εἶναι ἱκανὴ νὰ ἀναλάβει τὴν ἐξουσία. Ἀπὸ τὸ 717 ποῦ οἱ Ἰσαυροὶ διοικοῦν στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπὸ τὰ βασικότερα χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ σχεδόν ὀλοκληρωτικὴ ἐξαφάνιση τῶν δήμων ποῦ ἦσαν ἐνεργοὶ ὀργανισμοὶ ἀκόμα ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β΄ τοῦ Ρινόμητου καὶ ὁ περιορισμὸς τῆς ἀνάμιξης τῆς Συγκλήτου στὴν πολιτικὴ ζωὴ³.

Ἄλλὰ ὀλόκληρος ὁ ἑβδομὸς αἰώνας ποῦ εἶχε προηγηθεῖ, χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ὀξυτάτη κοινωνικὴ κρίση ποῦ ὀδηγεῖ κατευθεῖαν σ' αὐτὸ ποῦ ὀ G. Ostrogorsky ὀνόμασε Thronwirren⁴, περιορίζοντας ἔτσι ἀρκετὰ τὸ κοινωνικὸ του περιεχόμενον. Στὴν πραγματικὴτητα, οἱ βίαιες μεταβολὲς τῶν

1. Βλέπε γιὰ τὴ γενικὴ κατάσταση M. Ja. Siuziumov, *Dofeodalnyi Period*, ADSV 8, 1972, σελ. 3-41. Τοῦ ἴδιου, σὲ *Istoriija Vizantii*, τόμ. Α΄ Μόσχα 1967, κεφ. 9, τόμ. Β΄, Μόσχα 1967, κεφ. I. Γιὰ τὴ στρωματογραφία τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας, βλ. P. A. Yannopoulos, *La société profane dans l'empire byzantin des VIIe, VIIIe et IXe siècles*, Louvain 1975, καθὼς καὶ τίς κριτικὲς παρατηρήσεις τῶν A. P. Kazdan-I.S. Čičurov σὲ *Vizantiiskie očerki* 4, 1977, σελ. 37-70. Ἐπίσης J. F. Haldon, *Some Remarks on the Background of the Iconoclast Controversy*, BSL 38, 1977, σελ. 161-184.

2. Πρβλ. Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, Β΄, Ἀθήνα 1981, σελ. 82 κ.ε. Πρβλ. ἐπίσης E. Darco, *La militarizzazione dell'impero Bizantino*, *Atti del V. Congresso internazionale di studi Bizantini*, τόμ. Α΄, Ρώμη 1939, σελ. 88-99. Ju. Kulakovskij, *Istoriija Vizantii*, τόμ. Γ΄, Κίεβο 1915, σελ. 275 κ.ε.

3. M. Ja. Siuziumov, *Problemy ikonoborcestva v Vizantii*, *UZ sverdlovskogo PI*, 4, 1948, σελ. 81 κ.ε. *Byzanz im VII. Jahrhundert*. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus (Fr. Winkelmann, Helga Köpstein, H. Ditten, Ilse Rochow), Βερολίνο 1978 (BBA 48), σελ. 180, 185. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Ἡ Σύγκλητος εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, Ἀθήνα 1949. Fr. Winkelmann, *Zur politischen Rolle der Bevölkerung Konstantinopels von der nachjustinianischen Zeit bis zum Beginn des Bilderstreites*, σὲ *Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz; Probleme der Herausbildung des Feudalismus* (BBA 47), Βερολίνο 1976, σελ. 101-120, ὅπου ὑποστηρίζεται ἡ παλιότερη ἄποψη τοῦ G. Bratianu, *La fin du régime des partis à Byzance et la crise antisémite au VIIe siècle*, *Revue historique du Sud-Est européen* 18, 1941, σελ. 49-67, καὶ ποῦ ἀρνεῖται ὀ A. Cameron, *Demes and Factions*, *BZ* 67, 1974, σελ. 91-92.

4. G. Ostrogorsky, *Geschichte*³, σελ. 127-130.

χρόνων 695-717 κάθε άλλο παρά άπλές έναλλαγές προσώπων στό θρόνο είναι καί, παρόλες του τίς μυθιστορηματικές προσωπικές περιπέτειες, ό Λέων από τή Γερμανικεία άνεβαίνει στό θρόνο μόνο σάν εκπρόσωπος μιās συγκεκριμένης πολιτικής παράταξης: του στρατου τών 'Ανατολικών⁵.

Η στροφή από τόν έβδομο στόν όγδοο αιώνα δέ φέρνει μόνο τή διάσπαση του στρατου καί τήν επέμβαση του στα δημόσια πράγματα κάτω από τήν ήγεσία τών επικεφαλής του. Πρόκειται για μιá σχεδόν άνοιχτή διαμάχη άνάμεσα στους διαφόρους θεματικούς στρατους που έμφανίζονται άκόμα ένωμένοι (για τελευταία φορά;) στην περίφημη *jussio* προς τόν πάπα 'Ιωάννη Ε' (687)⁶, ένω τό γεγονός της διάσπασης είναι ιδιαίτερα αισθητό στη δεύτερη βασιλεία του 'Ιουστινιανού Β' (705-711)⁷. 'Ο 'Ιουστινιανός που στηρίζεται κύρια στους 'Οψικιανούς υπό τόν πρωτοπατρικίο καί κόμητα Βαρασβακούριο⁸, έχει κάθε λόγο νά έχθρευεται καί νά υποψιάζεται τους 'Ανατολικούς, που πρέπει νά είχαν συμβάλει στην εκθρόνισή του τό 695⁹. 'Ο 'Ιουστινιανός βρίσκεται συχνά στα έδάφη του 'Οψικίου κι εκεί ύποδέχεται τόν πάπα Κωνσταντίνο¹⁰, εκεί καταφεύγει (στη Δαματρί), όταν πληροφορείται τήν έναντίον του εξέγερση υπό τόν Βαρδάνη-Φιλιπικό¹¹, ένω αντίθετα, έχει επίγνωση του ότι δέν έλέγχει άρκετές πολιτικές ή στρατιωτικές δυνάμεις καί στέλνει στρατους καί στόλους σε ύπερπόντιες εκστρατείες καταστολής, όπως στη Χερσώνα¹², στη Ραβέννα¹³, ίσως άκόμα καί τίς Βαλεαρίδες καί τήν 'Ισπανία¹⁴.

5. Αυτό τουλάχιστον λέγεται επίσημα. Πρβλ. Αϊκ. Χριστοφιλοπούλου, Βυζαντινή 'Ιστορία, Β', 99. Δ.Α. Ζακυθνού, Βυζαντινή 'Ιστορία Α', 'Αθήνα 1972, σελ. 160. J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire, from Arcadius to Eirene (395-800)*, Λονδίνο 1889, Β' 378/379 καί 408, 409.

6. Η *Jussio* του 687, στό Mansi XI, 737. Πρβλ. H. Gelzer, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, Λιψία 1899, σελ. 33. Τ. Κ. Λουγγή, *Διπλωματία καί Διπλωματική. Τό παράδειγμα της Jussio...*, Σύμμεικτα ΚΒΕ 3, 1979, σελ. 78, άρ. 3.

7. Πρβλ. Τό εκλαϊκευτικό έργο της Constance Head, *Justinian II of Byzantium*, σελ. 80-92, 112 κέ. F. Görres, *Justinian II und das römische Papsttum*, BZ 17, 1908, σελ. 432-454.

8. Π. Γιαννόπουλος, Σπουδαί βυζαντινών προσωπικοτήτων: Βαρασβακούριος, κόμης του 'Οψικίου, Βυζαντινά 4, 1972, σελ. 288-297.

9. Σχετικά με τήν πρώτη εκθρόνιση του 'Ιουστινιανού Α', βλ. Θεοφάνη σελ. 368/369, *De Boog*. Πρβλ. C. Head, στό ίδιο, σελ. 92 κέ.

10. Στη Νικομήδεια, πρωτεύουσα του 'Οψικίου, όπως καί στη Νίκαια. Πρβλ. *Liber Pontificalis* 1, 390/391 έκδ. Duchesne.

11. C. Head, στό ίδιο, σελ. 146-148 από τό Θεοφάνη σελ. 380. 'Επίσης Kulakovsky, *Istoriija*, Γ', 275 κέ.

12. Πρβλ. 'Α. Στράτου, *Τό Βυζάντιον στόν Ζ' αιώνα*, τόμ. ΣΤ': 'Ιουστινιανός Β', 685-695 καί 705-711, 'Αθήνα 1977.

13. Για τήν «τιμωρία» της Ραβέννας από τόν 'Ιουστινιανό Β', βλ. A. Guillou, *Régionalisme et indépendance dans l'empire Byzantin au VIIIe siècle; l'exemple de l'exarchat et de la Pentapole d'Italie*, Ρώμη 1969, σελ. 216-218.

14. Για τίς άποστολές του στόλου στη Δύση επί 'Ιουστινιανού Β', πρβλ./ P. Goubert, *Byzance et l'Espagne wisigothique (554-711)*, (R) EB 2, 1944, σελ. 5-77, έδω 76.

Ἔτσι λοιπόν, ἐκεῖνος πού, ὅπως θά λέγαμε σήμερα, φέρνει τήν τυπική εὐθύνη γιά τή διάσπαση τῆς ἐνότητας τοῦ στρατοῦ τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι - ποιός ἄλλος;- ὁ αἰώνιος ὑπαίτιος ὄλων τῶν συμφορῶν Ἰουστινιανός Β΄, ὁ πρῶτος προστάτης τοῦ Λέοντα Ἰσαυροῦ, αὐτός πού τόν ὀνόμασε σπαθάριο στή διάρκεια τῆς μοιραίας περιόδου 705-711¹⁵. Ὁ στρατός τοῦ Ὀψικίου πού ὑποστηρίζει τόν Ἰουστινιανό καί πού ταπεινώνεται ἀπό τό Βαρδάνη-Φιλιππικό, ἐπανέρχεται στά πράγματα τό 713 ὑπό τόν πατρίκιο Γεώργιο Βούραφο καί ἀναδείχνει αὐτοκράτορα τόν πρωτοασηκρήτη Ἀρτέμιο ἢ Ἀναστάσιο Β΄¹⁶. Ἡ τιμωρία τοῦ Βούραφου ἀπ' αὐτόν πού εἶχε εὐεργετήσει καθώς καί ἡ ἀνάδειξη ἀπό τόν Ἀναστάσιο Β΄ τοῦ Λέοντα Ἰσαυροῦ σέ στρατηγό τῶν Ἀνατολικῶν ἴσως νά σημαίνει τόν ὀριστικό παραμερισμό τοῦ Ὀψικίου ἀπό τό πολιτικό προσκήνιο καί νά ὑποδηλώνει τούς λόγους γιά τούς ὁποίους ὁ Ἀναστάσιος Β΄ ἔμεινε χωρίς ὑποστηρικτές στή διάρκεια τῆς ἐξέγερσης ἐναντίον του τό 715.

Αὐτή ἡ κοινότητα χαρακτηριστικῶν ἀνάμεσα στόν Ἰουστινιανό Β΄ καί στόν Ἀναστάσιο Β΄ δέν ἐπαρκεῖ γιά νά ἐξηγήσει τό βασικό γεγονός πού συνοψίζεται ἔτσι: ὁ Ἀναστάσιος Β΄, ἀναδεικνυόμενος ἀπό τίς ἴδιες δυνάμεις πού ὑποστήριζαν τόν Ἰουστινιανό Β΄, δέ θέλει ἢ δέ μπορεῖ πιά νά στηριχθεῖ σ' αὐτές. Τό γεγονός ἐξάλλου ὅτι τό σῶμα τῶν Ὀψικιανῶν παύει νά εἶναι στό ἐξῆς ρυθμιστικός παράγοντας τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς ζωῆς¹⁷, ἀκολουθώντας κατά κάποιον τρόπο τίς τύχες τῆς Συγκλήτου καί τῶν δήμων ἐπί Ἰσαύρων, συνηγορεῖ γιά τήν ὑποστήριξη τῆς δεύτερης ἐκδοχῆς, ὅτι δηλαδή ὁ Ἀναστάσιος Β΄ μάλλον δέ μπορούσε πιά νά στηριχθεῖ στούς Ὀψικιανούς. Σύμφωνα μέ τήν τακτική αὐτή, τοποθετεῖ ἕναν παλιό ἔμπιστο ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, τό Λέοντα ἀπό τή Γερμανίικια, ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ τῶν Ἀνατολικῶν καί προσπαθεῖ νά ἐλέγχει αὐτή τήν ἐπικίνδυνη δύναμη, γνωστή ἀπό τίς δυναμικές της ἐπεμβάσεις τό 681¹⁸ καί τό 695¹⁹.

Στό σημεῖο αὐτό ὁμως, ἐπεμβαίνει μιά τρίτη στρατιωτική παράταξη, τό ἴδιο γνωστή καί ἐπίφοβη, ὅπως εἶναι οἱ Ὀψικιανοί καί οἱ Ἀνατολικοί. Εἶναι ὁ στόλος²⁰, πού ἀνατρέπει τόν Ἀναστάσιο Β΄, τή στιγμή πού αὐτός προσπαθεῖ νά προσεταιριστεῖ τούς Ἀνατολικούς. Νωρίτερα, τό 698, ὁ στόλος, ἐπιστρέφοντας ἀπό τή χαμένη πιά Καρχηδόνα, εἶχε ἐκθρονίσει

15. Πρβλ. C. Head, στό ἴδιο σελ. 128/129. Kulakovsky, στό ἴδιο, Γ΄, 319.

16. Θεοφάνης, σελ. 383. Νικηφόρος, σελ. 49. Πρβλ. (Τ.Κ. Λουγγῆς), ἄρθρο « Ἀναστάσιος Β΄ » στή ΜΓΕ ΥΔΡΙΑ, τόμ. 9.

17. Βλ. R. J. Lilie, *Die byzantinische Reaktion auf die Ausbreitung der Araber* (miscellanea byzantina monacensia 22), Μόναχο 1976, σελ. 367 κέ.

18. Γιά τήν ἐπέμβαση τοῦ ἔτους 681, βλ. E. W. Brooks, *The Successors of Heraclius to 717*, CMH II, 405. Τοῦ ἴδιου, *The Brothers of the Emperor Constantine IV*, EHR 30, 1915. Πρβλ. Ἀ. Στράτου, *Τό Βυζάντιον στόν Ζ΄ αἰώνα*, τόμ. Ε΄. Ἀθήνα 1974, σελ. 135 κέ.

19. Γιά τό Λεόντιο, βλ. *Byzanz im 7. Jahrhundert*, σελ. 205, 217/218 (Fr. Winkelmann).

20. Ch. Diehl, *L'origine du régime des thèmes dans l'empire byzantin*, Études byzantines, Παρίσι 1905, σελ. 276-292, καί τό ἔργο τοῦ H. Gelzer, πύ πάνω σημ. 6.

έναν άλλο εκπρόσωπο του στρατού των Ἀνατολικῶν, τόν πατρίκιο Λεόντιο, ανταγωνιστή καί αντίπαλο, ὅπως φαίνεται, τῶν Ὀψικιανῶν²¹. Ὁ στόλος θά ἐπέμβει καί ἀργότερα, τό 727, προσπαθώντας νά καταλύσει τήν ἐξουσία αὐτοῦ τοῦ κατεξοχήν ἐκλεκτοῦ τοῦ στρατοῦ τῶν Ἀνατολικῶν, ὅπως πιστεύεται ὅτι εἶναι ὁ Λέων Γ΄, ἀλλά αὐτή ἡ προσπάθεια θά ἔχει οἰκτρό τέλος²². Ὁ Λέων Γ΄ ἀπό τήν πλευρά του θά καταφέρει στόν ἐπικίνδυνο στόλο τῶν Καραβησιάνων ἕνα ἀποφασιστικό πλῆγμα, ἰδρύοντας τό 732 τό θέμα τῶν Κιβυρραιωτῶν²³, κατεξοχήν δυναστικό στόλο, πού θά παραμείνει πιστός καί στόν αὐτοκράτορα Κωνσταντίνο Ε΄.

Μέ τήν προοδευτική ἐξουδετέρωση τῶν Ὀψικιανῶν καί τῶν Καραβησιάνων, θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι, ἀπό τή διάσπαση τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς αὐτοκρατορίας στό σημεῖο τομῆς τοῦ ἑβδομοῦ μέ τόν ὄγδοο αἰῶνα, νικητής ἀναδειχναί ὁ στρατός τῶν Ἀνατολικῶν, ἀλλά αὐτό θά κρατήσῃ πολύ λίγο χρόνο. Οἱ Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες θά φροντίσουν νά περικόψουν τήν ἀνησυχητική ἰσχύ του δημιουργώντας τό 741/742 (μετά τήν ἀνταρσία τοῦ Ἀρτάβασδου ἢ ἀκόμα στή διάρκειά της) τό θέμα Θρακησιῶν²⁴, πού θά ἔχει κυρίαρχο ρόλο ἐπί στρατηγίας Μιχαήλ τοῦ Λαχανοδράκοντα²⁵, ἐνῶ, τότε περίπου ἐπίσης, τό 767, θά ἰδρυθεῖ τό θέμα Βουκελλαρίων σέ βάρος τῶν Ὀψικιανῶν²⁶. Τήν ἴδια ἐποχή (771), ὁ ὄρος θέμα θά ἀποκτήσῃ τήν ἐνότητα τοῦ πολιτικοῦ-στρατιωτικοῦ περιεχομένου πού τοῦ ἀποδίδεται συνήθως²⁷. Ὑπάρχει λοιπόν κάθε λόγος γιά νά ἀποδώσουμε στους Ἰσαυροὺς αὐτοκράτορες τήν ἀποκρυστάλλωση τῆς θεματικῆς διοίκησης, ἀλλά καί τούς λόγους γιά τούς ὁποίους υἱοθετήθηκε αὐτό τό εἶδος διοίκησης καί ὄχι κάποιο ἄλλο.

Τό ὅτι οἱ Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες ἀπέφυγαν νά στηριχθοῦν στους Ἀνατολικούς πού τούς ἔφεραν στήν ἐξουσία, ἐρμηνεύει ὡς ἕνα βαθμό γιά

21. Γιά τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στό στόλο (πού ὑποστηρίζει τόν Ἀψίμαρο) καί τούς Ἀνατολικούς (πού ὑποστηρίζουν τό Λεόντιο), ἀντίθεση πού ἀντανακλάται στους δήμους, ὅπου οἱ Πράσινοι ὑποστηρίζουν Ἀψίμαρο, οἱ Βένετοι Λεόντιο, βλ. Fr. Cumont, *Anecdota Bruxellensia*, A΄ Βρυξέλλες 1874, σελ. 30 καί τίς σχετικές παρατηρήσεις τῆς Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Βυζαντινὴ Ἱστορία Β΄, 81-83.

22. Βλ. Θεοφάνη σελ. 405 καί Νικηφόρο σελ. 58. Γιά μιά προγενέστερη ἀνταρσία τοῦ Σικελικοῦ στόλου τό 718, βλ. Θεοφάνη σελ. 398.

23. Βλ. Ἐλένης Ἀντωνιάδη-Μπιμπίκου, A propos du «thème des Caravisiens» στό *Études d'histoire maritime de Byzance* σελ. 63-98, ἀριστη ἀνάλυση τοῦ ζητήματος γιά τό λεγόμενο «Θέμα τῶν Καραβησιάνων». Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Παρίσι 1966, σελ. 22-31 καί P. Charanis, A Note on the Origin of the Theme of Carabisiani, SBN 9, 1957, σελ. 72-75.

24. Βλ. R.J. Lilie, «Thrakien» zur Byzantinischen Provinzorganisation am Ende des 7. Jahrhunderts, *JÖB* 26, 1977, σελ. 7-47.

25. Βίος Στεφάνου τοῦ Νέου PG 100, 1165:... ἄρχων τῆς Ἀσιατίδος γαίης... (ὁ Μιχαήλ Λαχανοδράκων). Ὁ πανίσχυρος στρατηγός ἐπέζησε σέ ἄρκετά προχωρημένη ἡλικία καί τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄. βλ. Θεοφάνη σελ. 451.

26. Γιά τό θέμα Βουκελλαρίων, βλ. Θεοφάνη σελ. 440 καί Gelzer, στό ἴδιο, σελ. 79.

27. Βλ. J. Karayannopoulos, Die Entstehung der byzantinischen Themenordnung, *Μόναχο* 1959, σελ. 89-99.

ποιό λόγο ό 'Αναστάσιος Β' είχε άποφύγει τήν ύποστήριξη τών 'Οψικιανών στην περίοδο 713-715. "Όμως αυτό δέν είναι άρκετό. Πώς θά έπρεπε νά χαρακτηρίσουμε τή διάσπαση; Δέν πρέπει νά ξεχνάει κανείς ότι σχεδόν όλοι οί νεώτεροι ιστορικοί επισείουν τόν άραβικό κίνδυνο γι' αυτήν τήν εποχή, συνήθως μέ μεγάλα λόγια για τήν ήρωική άμυνα τής Κωνσταντινούπολης τό 673-678 καί τό 717-718²⁸, όπως καί για τίς στρατιωτικές άρετές τών 'Ισαύρων αυτοκρατόρων' γι' αυτές τίς τελευταίες δέν ύπάρχει, πράγματι, ή παραμικρή άμφιβολία, όπως καί δέν ύπάρχει επίσης καμιά ως πρός τό ότι στη διάρκεια τής ισουρικής δυναστείας ό στρατός άποκτάει ένιαία διοίκηση, πράγμα πού φαίνεται στην άποκρυστάλλωση του θεσμού τών θεμάτων, σε μιά εποχή πού ή δυναστεία βρίσκεται πιά κατοχυρωμένη στην έξουσία (τέλη τής βασιλείας Κωνσταντίνου Ε').

"Αν ή επικράτηση τής ισουρικής δυναστείας έθεσε τέρμα στη διάσπαση του στρατού προοδευτικά, ό περιορισμός τών δικαιοδοσιών τής Συγκλήτου καί τών δήμων τής πρωτεύουσας δέν εξηγείται μόνο άπό τόν άραβικό κίνδυνο καί τήν έπιβολή τής εικονομαχικής ιδεολογίας²⁹. Κάθε στρατοκρατία, σε όποιοδήποτε ιστορικό στάδιο, επικρατεί μόνον όταν ή παλιά πολιτική διοίκηση άποδειχνεται άνίκανη νά δώσει λύσεις στα ζωτικά κοινωνικά προβλήματα καί, ταυτόχρονα, οί προϋποθέσεις για μιά έπαναστατική λύση «άπό τά κάτω» δέν έχουν ώριμάσει σε ίκανοποιητικό βαθμό. Στο Βυζάντιο, ή έπαναστατική λύση «άπό τά κάτω» πού είχε δοκιμαστεί στην έξέγερση του 602-610 όχι μόνο δέν είχε άποδώσει³⁰, αλλά είχε οδηγήσει άντίθετα σε μιά αίματηρή παλινόρθωση τής έπαρχιακής άριστοκρατίας υπό τόν 'Ηράκλειο, χωρίς όμως ή παλινόρθωση αυτή νά μπορέσει νά σταματήσει τήν παρακμή τής. 'Η άραβική προέλαση στην 'Ανατολή όπου δέσποζε καίρια ή μεγάλη ιδιοκτησία τής γής³¹ καί ή όλο καί μεγαλύτερη ύποχώρηση τής δουλοκτησίας είχαν έξασθενήσει τήν παλιά άρχουσα τάξη

28. 'Από τήν εποχή του Σπ. Λάμπρου ως σήμερα, άπέναντι στη φραγκική νίκη άνάμεσα σε Tours καί Poitiers, πού δέν πρέπει νά ύποτιμηθεί. Τό θέμα έθιξε καί ό G. Ostrogorsky στην κλασική μελέτη του, Über die vermeintliche Reformtätigkeit der Isaurier, BZ 30, 1929/1930, σελ. 394-400.

29. 'Ετσι έπιγράφει ό G. Ostrogorsky, Geschichte³, σελ. 130 τό σχετικό μέ τό Λέοντα Γ' κεφάλαιο. Στα ίχνη του βαδίζει καί ή Judith Herrin, The Context of Iconoclast Reform (Iconoclasm Papers given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies. University of Birmingham, March 1975, Edited by A. Bryer and Judith Herrin), Birmingham 1977 σελ. 15-20. 'Αλλά καί ό C. Mango (Historical Introduction) σελ. 1-6, έπιμένει στη θεολογική πλευρά του ζητήματος. Πρβλ. τέλος, στο θεολογικό επίπεδο πάντα, D. Stein, Der Beginn des byzantinischen Bilderstreits und seine Entwicklung bis in der 40er Jahre des 8 Jahrhunderts (Miscellanea Byzantina Monacensia 25), Μόναχο 1980.

30. Βλ. V. V. Kučma, O sotsialnoi susčnosti «Revolutsii» Foki, στο Vizantiiskie Očerki 4, 1977, σελ. 120-129.

31. Βλ. E. R. Hardy, The Large Estates of Byzantine Egypt, Νέα 'Υόρκη 1931. E.E. Lipšits, La fin du régime esclavagiste et le début du féodalisme à Byzance (Recherches internationales à la lumière du Marxisme 79), Παρίσι 1974, σελ. 19-30. M. V. Levčenko, Tserkovnye imuščestva V-VII vv Vostočno-Rimskoi imperii, BB 2, 1949, σελ. 11-59.

τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων πού ἐγκατέλειπε μαζικά τίς πόλεις τόν ἔβδομο αἰώνα³². Ἡ πτώση τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων δέ μπορούσε παρά νά ἔχει ἄμεσο ἀντίκτυπο στήν πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἡ δυναστεία τῶν Ἑρακλειδῶν ἀντιμετώπιζε ἄμεσα προβλήματα ἀπομάκρυνσής της ἀπό τήν ἐξουσία³³.

Ἔτσι, ἕνας δυναμικός ἐκπρόσωπος τῆς δυναστείας πού τό 610 εἶχε πάρει τήν ἐξουσία στό ὄνομα τῆς ἐπαρχιακῆς ἀριστοκρατίας, ὁ Ἰουστινιανός Β΄ ἐπιχειρεῖ τή λεγόμενη «λύση ἀπό τά πάνω» καί στρέφεται μέ μανία ἐνάντια στήν παραδοσιακή ἄρχουσα τάξη³⁴. Καί στίς δύο περιόδους τῆς βασιλείας του (685-695 καί 705-711), οἱ πατρίκιοι καί οἱ ἄρχοντες ὑπέφεραν τά πάνδεινα³⁵. Δέν εἶναι περίεργη, μετά ἀπό ὅλα αὐτά, ἡ τέτοια πολλαπλή διάσπαση τοῦ στρατοῦ πού πραγματοποιεῖται. Ὁ στρατός αὐτός ὀφειλόταν στίς φροντίδες τῶν Ἑρακλειδῶν αὐτοκρατόρων μέ τίς εὐχές τῆς ἄρχουσας τάξης. Ἡ διάσπασή του πρέπει νά ἀντανακᾷ τό γεγονός ὅτι ἕνα μέρος του (Ἑνωτικῶν) τάσσεται μέ τήν παλιά ἄρχουσα τάξη, ἐνῶ ἄλλα τμήματά του (Ἑνωτικῶν καί, ἴσως, ὁ στόλος), μέ τό νεωτεριστή Ἰουστινιανό Β΄. Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικό ὅτι αὐτοί ἀκριβῶς οἱ ἀριστοκράτες τῆς Ἑνωτικῆς ἐκθρονίζουν τόν Ἰουστινιανό Β΄ τό 695 καί ὅτι ὁ Ἀναστάσιος Β΄, γιά νά τούς ἐλέγχει καλύτερα, τοποθετεῖ ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ τούς ἕναν ἔμπιστο, τό Λέοντα, πού ἡ καταγωγή του εἶναι ταπεινή³⁶. Ἀντίθετα, Ἑνωτικῶν καί στόλος τηροῦν μιά σχεδόν ἀπεριόριστη νομιμοφροσύνη πρὸς τόν Ἰουστινιανό Β΄³⁷, μέ τή διαφορά ὅτι ὁ στόλος ἐξεγείρεται κάθε φορά πού πιστεύει ὅτι οἱ Ἑνωτικῶν βρίσκονται στήν ἐξουσία (698, 715, 727).

Ἔτσι λοιπόν, τόσο ἡ καταγωγή, ὅσο καί ἡ μεταγενέστερη κοινωνική καί διοικητική συμπεριφορά τοῦ Λέοντα Γ΄ ἐλαχιστοποιοῦν τή δυνατότητα νά θεωρηθεῖ ἡ ἄνοδος του στό θρόνο σά νίκη τῶν ἀριστοκρατῶν τῆς Ἑνωτικῆς, ἔστω κι ἂν ὁ Λέων ἐμφανίζεται ἀρχικά σάν ἐκπρόσωπος τοῦ στρατοῦ τῶν Ἑνωτικῶν. Στή διάρκεια τῆς βασιλείας τῶν δύο πρώτων ἐκπροσώπων

32. Βλ. G.L. Kurbatov, *Osnovnye problemy vnutrennego razvitiia vizantiiskogo goroda v IV-VII vv.*, Λένινγκραντ 1971.

33. Τίς ἀπόπειρες γιά ἀπομάκρυνση τῆς δυναστείας ἀπό τήν ἐξουσία τό 641, τό 668, τό 695, βλ. στούς διάφορους τόμους τοῦ Ἀ. Στράτου.

34. Αὐτό ἔχει ὑποστηριχθεῖ μέ ἐπιτυχία. Βλ. A. P. Kazdan-I.S. Čičurov, *O strukture vizantiiskogo obščestva VII-IX vv.*, *Vizantiiskie Očerki* 4, 1977, σελ. 37-70, ἀλλά καί τό βιβλίο τῆς C. Head, σελ. 88 κέ. Ἐπίσης Fr. Winkelmann, στό συλλογικό ἔργο *Byzanz im 7. Jahrhundert*, σελ. 189.

35. Βλ. Θεοφάνη σελ. 367: ...ὅστις πλείστους τῆς πολιτείας ἄρχοντας καί ἐμφανεῖς ἄνδρας οὐκ ἐκ τῶν διοικητῶν μόνον, ἀλλά καί ἐκ τῶν τῆς πόλεως οἰκητόρων, εἰκῆ καί μάτην ἀπροφασίστως, ἀπαιτήσεις καί ἐκταγὰς καί δημεύσεις ποιούμενος σχοίνους τε τούτους κρεμνῶν καί ἀχύρους ὑποκαπνίζων... σελ. 375:... ἀναρίθμητον δέ πλῆθος ἐκ τε τοῦ πολιτικοῦ καί τοῦ στρατιωτικοῦ καταλόγου ἀπώλεσεν...

36. Θεοφάνης σελ. 395. Πρβλ. καί Kulakovsky, στό ἴδιο, σελ. 319/320.

37. Βλ. Θεοφάνη σελ. 377 καί ὅτι εἰπώθηκε πῶς πάνω, σημ. 13 καί 14.

της (717-775), ή Ισαυρική δυναστεία δέ θά άνεχθει καμιά άλλη πολιτική παράταξη μέ άποφασιστική βαρύτητα³⁸. 'Η προοδευτική έπίδειξη νομιμοφροσύνης πρós τή δυναστεία από μέρους του στόλου (Κιβυρραιώτες) μετά τό 727 είναι πάρα πολύ χαρακτηριστική, άν σκεφθει κανείς ότι ό στόλος είχε επιβληθει δύο φορές στους 'Ανατολικούς άνακηρύσσοντας δύο δικούς του αυτοκράτορες: τόν 'Αψίμαρο-Τιβέριο Γ' (698-705) και τό Θεοδόσιο Γ' (715-717).

Δέν μπορεί κανείς έπίσης νά μήν παρατηρήσει ότι ή έδραίωση του θεσμου των θεμάτων από τους 'Ισαυρους αυτοκράτορες συνδέεται άμεσα μέ τήν παρακμή και πτώση των έπαρχιακών πόλεων στη διάρκεια των λεγόμενων «σκοτεινών αιώνων». Είναι απόλυτη αλήθεια τό γεγονός ότι τά θέματα άκμάζουν και άποτελούν τή ραχοκοκκαλιά τής κρατικής έπαρχιακής διοίκησης τή μόνη εποχή πού ή αυτοκρατορία δέ διαθέτει πόλεις άνθηρές στην έπαρχία. Και τό γεγονός αυτό είναι μιά λύση στρατοκρατικού χαρακτήρα πού όμως, όπως απέδειξε ή ιστορική πείρα τής εποχής, έγινε ή βάση μιās νέας κοινωνικής ανάπτυξης, καθαρά μεσαιωνικής πιά³⁹. 'Όσο γιά τήν Εικονομαχία, μάλλον σωστά παρατηρήθηκε ότι άποτελούσε τό πρόσχημα γιά τήν επιβολή μιās νέας κατάστασης⁴⁰, χωρίς αυτό νά σημαίνει ότι ή Εικονομαχία είχε σχέση μέ τήν άραβική προέλαση, τους Μονοφυσίτες⁴¹ ή τους Παυλικιανούς⁴².

'Όπωςδήποτε όμως, ή Ισαυρική στρατοκρατία έννοει νά επιβάλλει τήν έξουσία και τήν ιδεολογία της σε οίκουμενική κλίμακα, και κάθε άλλο παρά ισχύει, κατά τή γνώμη μου, αυτό πού ειπώθηκε, ότι δηλαδή τόν όγδοο αιώνα οί 'Ισαυροι άπεμπολούν κάθε οίκουμενική διεκδίκηση και ότι είναι «έθνικιστές»⁴³. 'Εκείνο πού μπορεί νά είναι πιθανό, είναι ή προσέγγιση δυναστείας και στόλου μετά τό 727, πάνω στη βάση τής πολιτικής

38. Βλ. S. Gero, *Byzantine Iconoclasm during the Reign of Leo III, with particular attention to the Oriental Sources*, Louvain 1973. Του ίδιου, *Byzantine Iconoclasm during the Reign of Constantine V, with particular attention to the Oriental Sources*, Louvain 1977. 'Επίσης P. Lewelyn, *The Roman Church on the Outbreak of Iconoclasm*, στόν τόμο *Iconoclasm*, Birmingham 1977, σελ. 29-34.

39. Βλ. A. P. Kazdan, *Derevnia i gorod v Vizantii IX-X vv. Očerki po istorii vizantiiskogo feodalizma* 1960. Τίς άπόψεις του, ό A. P. Kazdan διατύπωσε γιά πρώτη φορά στη μελέτη του *Vizantiiskie goroda v VII-IX vv, Sovetskaja archeologija* 21, 1954, σελ. 166-179. 'Ο M. Ja. Siuziumov, *Vizantiiskii goroda, seredina VII-seredina IX v. BB* 27, 1967, σελ. 38-70 πολέμησε τίς θέσεις του Kazdan πού όμως επιβεβαιώθηκαν από τό βιβλίο του G. L. Kurbatov, πύ πάνω, σημ. 32. Βλ. έπίσης D. Zakythinos, *Die byzantinische Stadt* (Korreferat zu E. Kirsten. Berichte zum XI. Internationalen Byzantinistenkongress), Μόναχο 1958, όπου ύποστηρίζεται έπίσης ή «τομή» ανάμεσα στην πρωτοβυζαντινή και τή μεσοβυζαντινή πόλη.

40. Βλ. Hélène Ahrweiler, *L' ideologie politique de l' empire Byzantin*, Παρίσι 1975, σελ. 29.

41. Βλ. S. Brock, *Iconoclasm and Monophysites* στό *Iconoclasm* κλπ. Birmingham 1977, σελ. 53-58.

42. Βλ. L. Barnard, *The Paulicians and Iconoclasm*, στό ίδιο, σελ. 75-80.

43. Βλ. Hélène Ahrweiler, στό ίδιο, σελ. 27-29.

οικουμενικής ιδεολογίας⁴⁴, όπως πρέπει να συνέβαινε επί 'Ιουστινιανού Β΄. "Όπως όμως κι αν έχουν τά πράγματα, ο Λέων Γ΄ έχει μιá αδιάκοπη ροπή και ανάμιξη στα πράγματα τής Δύσης σέ ὅλη τή διάρκεια τής βασιλείας του⁴⁵. 'Ο Κωνσταντίνος Ε΄, χωρίς νά áκολουθήσει στήν πράξη τόν πατέρα του, θά προχωρήσει áκόμα περισσότερο πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση, δεχόμενος τήν ὑποταγή τοῦ διαδόχου τοῦ λογγοβαρδικοῦ θρόνου⁴⁶, μπροστά στόν κίνδυνο νά χάσει ὀριστικά τή βόρεια καί μέση 'Ιταλία, μετά τήν ἄλωση τοῦ ἔξαρχάτου τής Ραβέννας.

'Αλλά κι αὐτή áκόμα ἡ λεγόμενη «διπλωματική» προσπάθεια τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄ ἀπέναντι στή Δύση ἀμφισβητεῖται, ὡς πρὸς τό ἄν ἦταν μόνο διπλωματική. 'Από τή γνωστή συλλογή ἐπιστολῶν μέ τό ὄνομα Codex Carolinus ξέρουμε πολύ καλά πόσο τρέμει ὁ πάπας Παῦλος Α΄ (757-768) μιá βυζαντινὴ μαχητικὴ ἀπόβαση στήν 'Ιταλία⁴⁷. Παράλληλα ἡ ἀνάμεσα σέ ἀλλεπάλληλες διπλωματικές ἀποστολές μαθαίνουμε, λίγο μετά τό 760 ὅτι trecenta navigia ἐκτός ἀπό τό στόλο τής Σικελίας, μέ ἐπικεφαλῆς ἔξι πατρίκιους ἔφυγαν ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη (absoluti a regia urbe) καί κατευθύνονται στή Ρώμη (in hac Romana urbe... ad nos properantur)⁴⁸. "Αν ἡ εἶδηση εἶναι ἀληθινή, τότε πρόκειται γιά βυζαντινὴ πανστρατιά στήν 'Ιταλία. Λίγο ἀργότερα, ὁ Θεοφάνης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι 2.600 χελάνδια χάθηκαν σέ μιá ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Βουλγάρων καί ὅτι, στή συνέχεια, ὁ αὐτοκράτορας θανάτωσε στόν 'Ιππόδρομο ἄρχοντας ιθ΄ (τό 765/766), ἀνάμεσα στους ὁποίους διαφόρους πατρίκιους, τόν κόμητα τοῦ 'Οψικίου, τό στρατηγὸ Θράκης καί τό στρατηγὸ Σικελίας⁴⁹. Προσωπικά, πιστεύω ὅτι ποτέ κανένας στρατηγὸς Σικελίας δέ συμμετείχε σέ ἐκστρατεία στή Βουλγαρία καί, ἴσως, ὁ Θεοφάνης νά κάνει ἐδῶ κάποιον λάθος, ἀκούσιο ἢ ἐκούσιο, ἐκτός ἀπό τόν ἀριθμὸ τῶν 2.600 χελανδίων, πού ἀπό ὅ,τι ξέρω τουλάχιστον, εἶναι ὁ ὑπερβολικότερος στόλος τής Βυζαντινῆς 'Ιστορίας. "Ἔτσι, δέν ἀποκλείεται καθόλου νά ἦσαν σέ ἀρκετὰ μεγάλο βαθμὸ δικαιολογημένοι οἱ φόβοι τοῦ πάπα Παύλου, βλέποντας νά κατευθύνονται ἐναντίον του στόλοι ἀπό πολλά αὐτοκρατορικά θέματα μαζί. "Όπως ὅμως κι ἄν ἔχουν τά πράγματα, στα χρόνια 764 καί 765, δύο διαφορετικὲς βυζαντινὲς

44. Γιά τό στόλο ἐπὶ Λέοντα Γ΄, βλ. O. Bertolini, Quale fu il vero obiettivo assegnato in Italia da Leone III «Isaurico» all' armata di Manes, stratego dei Cibyreoti? BF 2, 1967, σελ. 15-49.

45. Βλ. Fr. Masai, La politique des Isauriens et la naissance de l' Europe, Byzantion 33, 1963, σελ. 191-221 καί T. C. Loughis, Les ambassades byzantines en Occident, depuis la fondation des états barbares jusqu' aux Croisades (407-1096), 'Αθήνα 1980, σελ. 128-132.

46. Θεοφάνης σελ. 449: Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει (6267) καί ὁ τῶν Λογγιβάρδων ῥήξ Θεόδωτος ἐν τῇ βασιλίδι ἐληλυθὼς πόλει τῷ βασιλεῖ προσέφυγεν... Πρβλ. ἐπίσης D. H. Miller, Byzantine-Papal Relations during the Pontificate of Paul I: Confirmation and Completion of the Roman Revolution in the Eighth Century, BZ 68, 1975, σελ. 47-64.

47. Βλ. A. Lombard, Constantin V, empereur des Romains (741-775), Παρίσι 1902 καί Miller, στὸ ἴδιο, σελ. 51-53.

48. Codex Carolinus ἀρ. 20 (MGH EPP. III, 521).

49. Θεοφάνης σελ. 438.

πρεσβείες θά κάνουν ειρηνικές προτάσεις στόν Πεπίνο τό Βραχύ καί θά προτείνουν καί τό συνοικέσιο τῆς Gisela γιά τό διάδοχο τοῦ θρόνου Λέοντα. Αὐτές οἱ διαπραγματεύσεις θά διαρκέσουν ὡς τό θάνατο τοῦ Πεπίνου τό 768⁵⁰.

Συνεπῶς, ἀνεξάρτητα ἀπό τό πόσο τεταμένες εἶναι οἱ σχέσεις τῶν Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων μέ τούς Πάπες τοῦ ὄγδου αἰώνα, οἱ βυζαντινές προσπάθειες γιά τή διατήρηση τῶν ἰταλικῶν κτήσεων δέ σταματοῦν οὔτε λεπτό, εἴτε μέ πρεσβείες στή Φραγγία, εἴτε μέ ἐκστρατείες ναυτικές, εἴτε μέ τόν προσεταιρισμό τῶν Λογγοβάρδων ἀκόμα, κάτι πού ἡ αὐτοκρατορία δέν εἶχε ἐπιχειρήσει ποτέ ὡς τότε. Δέ νομίζω λοιπόν ὅτι ἐπί τῶν πρώτων Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων ἀλλάζει ἡ αὐτοκρατορική οἰκουμενική ἰδεολογία, παρόλο πού τήν ἐποχή αὕτη ἀκριβῶς συντελεῖται ἡ διακοπή τῆς στή Δύση ἀπό τούς Πάπες⁵¹. Ἐκεῖνο πού μοῦ φαίνεται σίγουρο εἶναι τό ὅτι Λέων Γ' καί Κωνσταντῖνος Ε' ξέρουν πολύ καλά τίς ἐπιδιώξεις τῆς Παπῶσῆς καί παίρνουν τά ἀνάλογα μέτρα πού ἐκτείνονται ἀπό τήν ἀπόπειρα δολοφονίας τοῦ Γρηγόριου Β'⁵² ὡς τήν προσάρτηση Σικελίας, Καλαβρίας καί Ἰλλυρικοῦ στό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως⁵³. Φυσικά ὅταν θριαμβεύσουν οἱ φιλοπαπικοί εἰκονολάτρεις, τό Πατριαρχεῖο δέ θά ἐπιστρέψει στή Ρώμη τίς ἐκκλησιαστικές διοικήσεις. Τό πρόσχημα λοιπόν τῆς Εἰκονομαχίας δέν εἶναι ἀρκετό γιά νά δικαιολογήσει τήν ἀντιπαπική πολιτική τῶν Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων πού παρομοιάζονται ἀπό τόν πάπα Γρηγόριο Β' μέ τόν Κώνσταντα Β'. Τήν ἴδια ἐκκλησιαστική τακτική μέ τούς Ἰσαυρούς θά ἀκολουθήσουν καί οἱ εἰκονολάτρεις αὐτοκράτορες⁵⁴.

Ἄλλά ἡ εὐθεῖα γραμμὴ ἀπό τόν Κώνσταντα Β' στό Λέοντα Γ' περνáει ἀναγκαστικά ἀπό τόν αὐτοκράτορα ἐκεῖνον πού ἀνέδειξε τό Λέοντα σέ κρατικά ἀξιώματα, τόν Ἰουστινιανό Β', πού κι αὐτός εἶχε θανατώσει πατρίκιους καί ἄρχοντες, κι αὐτός εἶχε προσπαθήσει νά ἀπαγάγει ἕναν πάπα, τό Σέργιο Α' (687-701) τό 692, βαδίζοντας στά ἴχνη τοῦ Κώνσταντα Β', ἀλλά καί τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' πού προσπαθοῦσε μέ κάθε τρόπο νά μιμηθεῖ⁵⁵. Ἄν

50. Βλ. Lounghis, *Ambassades*, σελ. 152.

51. Βλ. Τ. Κ. Λουγγῆ, Ἡ πρώτη βυζαντινὴ ἱστοριογραφία καί τό λεγόμενο «μεγάλο χάσμα», *Σύμμεικτα ΚΒΕ* 4, 1981, σελ. 49-85.

52. *Liber Pontificalis* I, 403-405.

53. Πού ἂν ἔχει δίκιο ὁ V. Grumel (*L'annexion de l'Illyricum oriental, de la Sicile et de la Calabre au patriarcat de Constantinople*, *Recherches de Science religieuse* 40, *Melanges Jules Lebreton* 2, 1951/1952; σελ. 191-200) καί ἡ προσάρτηση ἔγινε τό 754, τότε συνδέεται ἄμεσα μέ τήν ἀπόσχιση τῆς Δύσης. Ἡ παραδοσιακὴ ἀποψη τοῦ 732/733 βρίσκεται στή μελέτη τοῦ M. V. Anastos, *The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople*, *SBN (Silloge Bizantina in onore di S. G. Mercati)* 9, 1957, σελ. 14-31.

54. Μετά τό 787 καί τό 843 δέ θά γίνονται πιά τέτοιες σκέψεις. Πρβλ. Fr. Dvornik, *The Patriarch Photius and Iconoclasm*, *DOP* 7, 1953, σελ. 69-97. C. Mango, *The Liquidation of Iconoclasm and the Patriarch Photius*, στό *Iconoclasm* κλπ., σελ. 133-140. Ὁ Γρηγόριος Ἀσβεστάς πού συνετέλεσε στή χειροτονία τοῦ Φώτιου ἦταν ἐπίσκοπος Συρακουσῶν.

55. Γιά τήν προσπάθεια ἀπαγωγῆς τοῦ πάπα Σέργιου Α' ἀπό τόν πρωτοσπαθάριο Ζαχαρία,

δμως ὁ Ἰουστινιανός Α΄ καί, ἴσως ἀκόμα κι ὁ Κώνστας Β΄, ἔπρατταν σάν τυπικοί ἐκπρόσωποι τῆς ἄρχουσας τάξης τῆς ἐποχῆς τους, ὁ Ἰουστινιανός Β΄ καί οἱ δύο πρῶτοι Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες ἐφάρμοζαν τὴν παλιά δυτικὴ πολιτικὴ τῆς βυζαντινῆς ἄρχουσας τάξης, τσακίζοντάς τὴν ὅμως σάν τάξη ταυτόχρονα.

Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, αὐτὸ τὸ σκόπιμα ἐμπαθὲς κείμενο, σέ πολλά σημεῖα⁵⁶ ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὅτι οἱ διωγμοὶ τῶν ἀρχόντων ἄρχισαν πάλι στὴ βασιλεία τοῦ Λέοντα Γ΄ καί συνεχίστηκαν στὴ βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄. Ἐνῶ, ὅπως ἀναφέρθηκε, ὁ στρατὸς ἀνασυντάσσεται καί ἐνοποιεῖται, τὸ νέο στοιχεῖο στὴν περίοδο τῶν δυῶν πρώτων εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων εἶναι ὅτι *τώρα διασπᾶται καὶ ὁ ἀνώτερος κληρὸς*. Ὁ Θεοφάνης, σέ τρία σημεῖα⁵⁷ ἐπιμένει στὴν παπικὴ πολιτικὴ ἀποστασία, χωρὶς νά τὸν ἐνδιαφέρει καθόλου τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ νικητὲς εἰκονολάτρες ὄφειλαν νά ἀποκαταστήσουν τίς παλιές σχέσεις μὲ τὴ Ρώμη μετὰ τὴ νίκη τους.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Λέων Γ΄ ἔφτασε στὴν ἐξουσία σάν στρατηγὸς τῶν Ἀνατολικῶν πρέπει νά ὀδηγήσει σέ παρεξήγηση. Ἀπὸ τὴν παρεξήγηση αὐτὴ, φαίνεται, πηγάζει τὸ ὅτι μερικές φορές, θεωρεῖται ὁ πρῶτος βοσκὸς Λέων ἀπὸ τὴ Γερμανίικεια «ἐκπρόσωπος τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας τῆς γῆς»⁵⁸, ἐνῶ τὸ γεγονὸς τῆς περικοπῆς τῆς ἰσχύος τῶν Ἀνατολικῶν ἐρμηνεύθηκε σέ σχέση μὲ ἄλλες συγκυρίες⁵⁹. Στὴν πραγματικότητα, οἱ πρῶτοι Ἰσαυροὶ ἔδωσαν στό στρατὸ τὴ συνοχὴ πού τοῦ ἔλειπε, ἀποκρυστάλλωσαν καί τυποποίησαν, μέσα στό πνεῦμα αὐτό, τὸ θεματικὸ θεσμὸ στρεφόμενοι ἀκριβῶς ἐναντία στὴν ἄρχουσα τάξη πού εἶχε δεχθεῖ κιάλας τὸ μοιραῖο πλῆγμα τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄. Στὸ ἐπίπεδο τῆς δυτικῆς ἐξωτερικῆς (ἂν ἦταν ἐξωτερικὴ) πολιτικῆς ὅμως, δέν εἶχαν καμιά δυνατότητα νά ἀκολουθήσουν διαφορετικὴ τακτικὴ ἀπὸ τοὺς προηγούμενους αὐτοκράτορες. Ἔτσι, ἡ ἀναμέτρηση μὲ τὴ Δύση ἔγινε στό ἰδεολογικο-θηρησκευτικὸ ἐπίπεδο, σέ μιὰ ἐποχὴ πού ἡ Ἁγία Ἐδρα, μετὰ τὴ συνθηκολόγηση τοῦ Κωνσταντίνου Στ΄ στὴν Στ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, προετοίμαζε ἤδη τὴν πολιτικὴ της χειραφέτηση ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐπικυριαρχία. Ἡ Εἰκονομαχία, κίνημα καθαρὰ κωνσταντινουπολιτικὸ καὶ αὐτοκρατορικὸ⁶⁰, βρίσκει τὴν οἰκουμενικὴ της διάσταση στὴ δυτικὴ πολιτικὴ τῶν δυῶν πρώτων Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων.

βλ. Liber Pontificalis I, 373. Πρβλ. ἐπίσης A. Guillou, στό ἴδιο, σελ. 209, 216 καὶ τὴ μελέτη τοῦ F. Görres, πρὸ πάνω, σμ. 7.

56. Βλ. Θεοφάνη σελ. 398, 399, 400, 401, 402, 405, 409, 413, 415, 420, 421, 437, 438, 439.

57. Θεοφάνης σελ. 402-403, 408, 409.

58. Ν. Σβορώνος, στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. Η΄, Ἀθήνα 1979, σελ. 209.

59. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέγερση τοῦ Ἀρτάβασδου, βλ. W. E. Kaegi, *The Byzantine Armies and Iconoclasm*, BSL 27, 1966, σελ. 48-70. Ὅπως φαίνεται, οἱ τελευταῖες ἐρευνες τοῦ P. Speck ἀπόδειξαν ὅτι ὁ Ἀρτάβασδος ἦταν ὀρθόδοξος. Τὸ νεώτατο αὐτὸ ἔργο δέν μπόρεσα νά συμβουλευθῶ.

60. Hélène Ahrweiler, *The Geography of the Iconoclast World*, στό *Iconoclasm*, σελ. 21-28.

Ὁ λίγο μεταγενέστερος πατριάρχης Νικηφόρος σταμάτησε τὴν Ἱστορία του τὴν ἐποχὴ πού χαλκεύτηκε στὴ Δύση ἢ *Κωνσταντινεία Δωρεά* καί στὸ φραγκικὸ θρόνο ἀνέβηκε ὁ Καρλομάγνος. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ἔζησε ἀρκετὰ γιὰ νὰ ξέρει ὅτι τὸ πολιτικὸ πεπρωμένον τοῦ Καρλομάγνου δέν ἦταν ἄσχετο ἀπὸ τὴ χάλκευση τῆς *Δωρεᾶς* ἀπὸ τοὺς πάπες⁶¹... Παρόλα αὐτά, ὁ εἰκονολάτρης Νικηφόρος ἔμεινε φιλοπαπικός σέ ὅλη του τὴ ζωὴ, χωρὶς νὰ ἐνδιαφερθεῖ ἐπίσημα γιὰ τὴν παπικὴ πολιτικὴ ἀποστασία. Εἶδαμε ὅτι ὁ ὁμοϊδεάτης τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητὴς δὲ διστάζει νὰ διαβεβαιώσῃ ὅτι ὁ πάπας Στέφανος Β' (752-757) πού κατέφυγε στοὺς Φράγκους *ἐσώθη*⁶², χωρὶς νὰ διευκρινίσει ἂν σώθηκε ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους ἢ ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς τοῦ Λέοντα Γ'. Εἶδαμε ἐπίσης ὅμως, καί αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται κι ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Πάπα Γρηγόριου Β'⁶³, ὅτι ὁ Λέων Γ', τόσο στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο ὅσο καί στίς σχέσεις μὲ τὴ Ρώμη, προσπαθοῦσε νὰ πληξοῦ τὴν ἄρχουσα τάξη τῆς αὐτοκρατορίας. Ἔτσι, παρόλο τοῦ τό εἰκονομαχικὸ περικάλυμμα, τὸ ἔργο τῶν δυὸ πρώτων Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων ὀλοκληρώνει ἐκεῖνα πού δέν εἶχε φέρει σὲ πέρας ὁ Ἰουστινιανὸς Β'. Ἄν ἀληθεύει αὐτό, τότε δέν εἶναι ὑπερβολικὸ νὰ ποῦμε ὅτι ἡ πρόσκαιρη ἀδυναμία τῆς αὐτοκρατορίας ἀπέναντι στὴν ἀραβικὴ προέλαση εἶναι μόνον ἀντανάκλαση στὸ ἐξωτερικὸ τῆς κρίσης κορυφῶν πού διανύει στὸ ἐσωτερικὸ, κρίσης κορυφῶν πού ἀντιμετωπίζεται μὲ μέτρα «ἀπὸ τὰ πάνω», ἀφοῦ ἡ «κοινωνικὴ ἐπανάσταση» τῶν ἀρχῶν τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα εἶχε ἀποδειχθεῖ μάταια καί οὐτοπικὴ.

61. Βλ. P. Alexander, *The Patriarch Nicephorus of Constantinople*, Oxford 1958.

62. Θεοφάνης σελ. 403. Πρβλ. καί σελ. 409, ὅπου λέγεται:... Γρηγόριος δὲ ὁ ἱερός πρόεδρος Ῥώμης, καθὼς καί προέφην, Ἀναστάσιον ἅμα τοῖς λιβέλλοις ἀπεκήρυξεν ἐλέγξας τὸν Λέοντα δι' πιστολῶν ὡς ἀσεβοῦντα, καὶ τὴν Ῥώμην σὺν πάσῃ τῇ Ἰταλίᾳ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἀπέστησεν. ἔκμανεις οὖν ὁ τύραννος ἐπέτεινε τὸν κατὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων διωγμόν, πολλοὶ τε κληρικοὶ καὶ μονασταὶ καὶ εὐλαβεῖς λαϊκοὶ ὑπερεκινδύνευσαν τοῦ ὀρθοῦ τῆς πίστεως λόγου τὸν μαρτυρικὸν ἀναδησάμενοι στέφανον.

63. TM 3, 1968, σελ. 295.